

Abaúj felekezeti és etnikai térszerkezetének változásai (16- 20. század eleje)

Dr. Paládi-Kovács Attila

Benépesülés a középkorban

A Hernád völgyét és a szomszédos dombvidéki, hegyaljai tájakat a magyarság még a sárosi medence megszállása előtt, de legkésőbb azzal egy időben szállta meg. Miként Sárosban, a magyar helynevek az Árpád kori Újvár megyében is nagy számban fordulnak elő már a legrégebbi forrásokban is (pl. Széplak 1143, Nádasd 12710, Gönyű 1255, Füzér 1270, Komlós 1270 stb.). Kniezsa István a számtalan korai dűlő- és víznév kapcsán arra következtet, hogy azok túlnyomó többsége a magyarból ered. A 15. századi összeírások nyomán megállapítja, hogy a családnevek Abaúj megye legnagyobb részének magyar jellegét igazolják. Szlovák kisebbség csupán a megye északkeleti zugában, a Sáros megyével érintkező erdővidéken élt. Kassától nyugatra néhány faluban és Kassa városában németek laktak (*Kniezsa I. 1941. 39-40, 46*).

Az államszervezés idején a király kezére került a Hernád széles völgye, a Cserehát déli része és a Zempléni-hegység erdősége is. A királyi földekből adományozta Szent István az egri püspökségnek Hejcét. Azokra telepítették a 11-12. században a német telepesek falvait (pl. Gönc, Perény, Vilmány, Vizsoly), melyek *vizsolyi ispánság* néven később is igazgatási autonómiát élveztek.¹ A királyi és várbirtokon megtelepült várjobbágyok népéből formálódott a megyei közel 50 falujának kuriális nemessége, a 13. század második felében szerveződött nemesi vármegye köznemesi rétege.² Abaúj megye területén az 1332-ig feljegyzett 257 helység közül 81 volt az Aba-nem kezén. Az Aba-nemzetség birtokai négy nagy tömbben terültek el. Mellettük a Hevesben is birtokos Tomaj-nem és az Apc-nem számított régi birtokos nemzetségnek, a Balog-nem és a Bolyk-nemzetség későbbi adománybirtokos lehetett (*Györffy Gy. 1987. 42-44*).

Abaúj területe északon a Jósua – Kisida – Kassa vonaláig volt lakott. Az északi erdőség és a Zempléni-hegység, a Ronyva és a Bózsua mente, meg néhány kisebb medence kivételével, lakatlan volt a tatárjárást megelőzően. 1242-ben a

---

¹ A *vizsolyi comitatus*hoz tartoztak 1220-ban Fel-, Közép- és Alnémet német hospesek által lakott helységek. Akkoriban 10 falu tartozott a vizsolyi comitatushoz, amit még 1295. évi oklevél is említ. KRISTÓ Gy. 1988. 410-411; GYÖRFFY Gy. 1987. 44, 57.

² Az „egyfalus” köznemesség családneveit településük nevéből képezték: pl. Arkai, Baksai, Berencsi, Bogáti, Büdi, Csáji, Csobádi, Gadnai, Halmaji, Gecsei, Himi, Homrogdi, Karácsonyi, Kassai, Kázméri, Kékedi, Kéri, Kinizsi, Koksói, Olcsvári, Pocsaj, Rátkai, Redneki, Regmecsi, Sági, Selyebi, Szakalyi, Szalai, Szendi, Szolnoki, Zsujtai stb. GYÖRFFY Gy. 1987. 44.

tatórok feldúlták a megyét, 39 helység pusztává vált, Jászó és Papi egyházát is felégették (*Györffy Gy. 1987. 49*). A 11-12. századi nagy Újvár megye területén több főesperesség szerveződött: a Mátra vidékén és alföldi előterén a hevesi, a patai és a kemeji főesperesség osztozott, a Hernád tágas völgyét 1203-ban az újvári, a későbbi Abaúj főesperessége fogta egybe. Heves és Abaúj megye elválása a 13. század derekán történhetett. (Utóbbi központjának, Újvár várának feltehetően Aba Sámuel volt a névadója.) Az abaúji főesperesség az 1330-as években Sáros megye területére is kiterjedt.³ Abaúj első központjai, a legkorábbinak tekintett Újvár mellett, a német telepesek által alapított Gönc és az alesperesi központ Forró lehetett. Ezekhez járultak olyan fontos egyházi létesítmények, mint a 12. században létesült premontrei monostor Jászáron, a bencés apátság Széplakon (a későbbi Apátiban), továbbá az ismeretlen időben alapított társas káptalan Mislyén, a Tarca völgyében (*Györffy Gy. 1987. 49*).

A városi fejlődés a tatárjárás utáni hospes-telepítések révén indult meg. A német telepesekkel - egy pusztává lett kishemesi falu helyén - alapított Kassa a 13. század végén már a céhes kézműipar és kereskedelem központja volt. Harmincad vámmal, pénzverő-kamarai ispánsággal, a Sajótól Beregig terjedő térségben vámmentességgel és messzi földön ismert vásárokkal rendelkezett. Németekkel népesült újra Szepsi is. Mellettük fontos vásárhely volt még Jászó, Gönc és Szina. Az 1332. évi pápai tizedjegyzékből kirajzolódik a megye településeinek gazdasági ereje, sorrendje is.⁴

Abaúj 14. századi etnikai arculatáról GYÖRFFY György (1987. 57) megállapítja, hogy a Hernád síksága és a dombvidék túlnyomórészt magyar lakosságú volt. A hegyvidék helynevei szláv és magyar lakosságra utalnak. A hegységek benépesülése szláv telepesfalvakkal a 13-14. század fordulójától számítható. A helyi szláv lakosság *tót* népvérére nincs adat e korból. Egyedül Zsebes falu mellett tűnik fel, majd Füzit nevezik át utóbb Tótradónak. A megye németségét a tatárjárás előtt a vizsolyi ispánság fogta össze, azt követően német hospesek alapították újjá Kassát és Szepsit.⁵

Az 1263-ban már megszerveződött nemesi vármegye határai, kevés változással, 1881-ig fennmaradtak. Az Árpád-kori határ Borsod felé nagyjából változatlan maradt. Torna megye felé Jánok, Péder és Somodi a szélső települések. Zemplén felé a határ északkeleten a hegygerincen, alább a Ronyva vize mentén futott, így Kalsa és Regmec határa részben Zemplénhez tartozott.

³ 1242-ben oklevélben is feltűnt *Abaújvár* neve, de az elnevezés korábban keletkezhetett. KRISTÓ Gy. 1988.406, 409; GYÖRFFY Gy. 1987. I. 42-44.

⁴ Az egy plébániára eső átlag (Kassát is belevéve) 18 garas, ami országosan a legmagasabbak között van. Kassa 552, Gönc 107, Szepsi 96, Szikszó 49, Gagy 42, Korlát(fálva) 40, Forró 36, Aszaló 32 garast fizetett. GYÖRFFY Gy. 1987. 49, 53-54; Az 1330-as években Abaúj délkeleti (regéci, füzéri) és északnyugati (mecenzéfi, stószói) községe még nem volt plébániákkal ellátva. KRISTÓ Gy. 1988. 409.

⁵ Itt kell megjegyezni, hogy az 1332. évi pápai tizedjegyzék két *Ruszka* nevű helységet is említ: *Göncruszka* és *Regeteruszka*. Ezekre Györffy György nem figyelt fel. A népnévi eredetű helynevek ruszin lakosságra utalnak és ez a tény némileg kiegészíti a megye etnikai arculatáról készült vázlatot.

Patak felé a vízváltó volt a határ. Szántó és Golop Abaúj megyéhez tartozott, de egyházilag a szerencsi (Zemplén vm.) esperességbe számított (*Györffy Gy. 1987. 48*).

Etnikai és felekezeti változások a 16-17. században

Abaúj és Kassa népessége a 15-16. században jelentősen gyarapodik, népének etnikai összetétele azonban alig változik. Az 1550-60-s évek adóösszeírásaiban előforduló személynevek elemzése nyomán KNIEZSA István megállapította, hogy a megye északi sávjában, a Hernádtól nyugatra fekvő falvak (Bárca, Bölzse, Szakaly, Enyicke, Széplak, Zsebes, Pólyi, Semse, Saca, Hatkóc) nevei mind magyarok, itt-ott bukkan fel egy-egy szlovák vagy bizonytalan eredetű név. Kassa lakosainak 1650-ben készült összeírása a város magyarságának túlsúlyát mutatta. Az összeírt 676 személy közül csupán 89 viselt német nevet, 87 név bizonytalan (köztük 16 népnévből való családnév: Tóth, Németh, Lengyel, Török, Rác stb.), 10 pedig szlováknak vehető. A többi 490 családnév pedig magyar. Ennek alapján Kassa 1650 körüli lakosságának 80-85 %-át magyarnak kell tekinteni.⁶

Figyelmet érdemel Kassa 26 jobbágyfalujának sorsa. Ezeknek a város éppen olyan hűbérura volt, mint a nemesi birtokosok a maguk jobbágyainak. Egyházi dolgokban Kassa kegyura volt a hűbéreseinek. A jobbágyfalvak többsége Kassa közelében élt és ott magyar tömböt alkotott.⁷ Csupán a várostól nyugatra fekvő, német többségű Miszlóka, Alsó- és Felső-Tőkés, meg Idabukóc vált ki közülük. Szlovákok nagyobb százalékban az északi hegyek lábánál létesült, kevert etnikumú falvakban éltek. Kettőben (Hilyó és Baska) talán többséget is alkottak.⁸

A 16. század második felében Abaújban is hódított a protestantizmus, előbb a lutheri majd a kálvini tanítás. Az 1562-ben Szikszón és az 1566-ban Göncön tartott zsinat a „helvét irányzat” erősödését hozta a megyében. Formálódtak az egyházmegyék is (*Zoványi J. 1977. 167, 169*). Az evangélikusoknak a 16. század végén már jelentős iskolái működtek Felső-Magyarország városaiban, így Kassán is (*Hunyadi L. 1998. 138*). Az etnikai viszonyok változását jelzi, hogy a 17. század derekán a város előjárósága elrendelte, hogy az evangélikus iskolában egyformán tanítsanak magyar és tót nyelven (*Szabó I. 1941. 109*). A 16-17.

---

⁶ KNIEZSA I. 1941. 48-49, 51. Kassához szolgáló forrása KERESKES György 1940. 49-57., azonban a szerző nevét tévesen Lajosnak írja. Lásd még: KOCSIS K. 1998. 124.

⁷ KERESKES Gy. 1940. 26. Kassa falvai a következők voltak: Miszlóka, Alsótőkés, Felsőtőkés, Tehány, Kavacsány, Aranyida, Garadna, Szebenye, Kalsa, Szurdok, Vécse, Kassabéla, Kassaújfalu, Baska, KisSzina, Lengyelfalva, Szentistván, Szokola, Kisfalu, Tapolicsány, Nagyladna, Kisladna, Ruzsin, Radács, Peclén, Vörösvágás. A miszlókai kalácsütők kalácsot árultak a kassai piacon, az újfalusi hentesek sertéshússal, sonkával látták el a várost. A kavacsányiak meszet égettek és tűzifát hordtak a városba. Maguknak is voltak soltészek, bírások, esküdteik.

⁸ KNIEZSA I. 1941. 49. Ennek ellentmond, hogy 1559-ben Baskán 16 névből 8 német, 2 szlovák és bizonytalan minősítést kapott. Lásd. u.o. 50. o.

századi református egyházlátogatási jegyzőkönyvek Abaúj túlnyomó részének reformátussá válását tanúsítják. Az abaúji esperesség a Tiszánineni Egyházkerületben a Borsod-Gömör-Kishonti esperesség után a második legnagyobb volt. Az 1601-1615 közötti vizitációk a megye északi, ma Szlovákiához tartozó, részein is 16 anya- és 25 leányegyházat érintettek. Ezek a zempléni esperességhez kapcsolódó Kalsa leányegyháza és Szalánc parókiája, meg a hozzátartozó 3 filia kivételével, mind az abaúji esperességben tömörültek. Az 1609-1644 között működő sárosi esperesség időszakát leszámítva, Sáros megye református gyülekezetei is az abaúji egyházmegyéhez tartoztak (*Dienes D. 2001. 7-79, 432; Kónya A. – Kónya P. 2013. 74*).

A magyarországi református eklézsiák és prédikátorok 1725-1729. évi első hivatalos összeírása idején az abaúji esperességhez 82 anya- és 48 leányegyházat számítottak. Az érintett települések jegyzékéből láthatóan református gyülekezetek Abaúj csaknem minden településén léteztek.⁹ A jegyzék érdekessége, hogy Zemplén, sőt Szabolcs tucatnyi református ekléziáját is felöleli (pl. Mád, Megyaszó, Monok, Ond, Prügy, Taktaszada, Szerencs, Tarcal, Tállya, Tokaj, Tiszaladány). Az evangélikusok száma, Kassát és szűkebb vidékét leszámítva, Abaújban elenyészővé vált, csak itt-ott (pl. Monokon) maradtak fenn apró gyülekezeteik.

Abaúj megye és Kassa lakosságát a 17. század derekán, második felében súlyos csapások érték, melyek megtizedelték a falvak, mezővárosok népét. 1640. július 9-én a megye „könnyes sóhajokkal” írta Esterházy Miklós nádornak, hogy az egri törökök rácsaptak a gagyí völgyre, s ott Alsó- és Felső-Gagyot, Ketyét és Baktát (ma Baktakék) kegyetlenül elhamvasztották és néptelenné tették (*Szabó I. 1941. 90.*) 1647-ben már a Cserehát számos más települése is pusztahely volt (pl. Abod, Debréte, Irota, Rakaca, Viszló) és az is maradt a 18. század elejéig (Paládi-Kovács A. 1973. 332). A török becsapásoknak is szerepe lehetett abban, hogy a megye állandó székhelyét Kassára helyezték át, ahol a város beleegyezésével megyeházát építtetett a nemesi vármegye. 1657-ben az egri törökök az egész megyén át Kassáig, sőt Tehányig (Hernádtihany) száguldoztak és a megyének

---

⁹ ESZE T. 1958. 51-54.; KÓNYA A. - KÓNYA P. 2013. 101. Lista a sárosi egyházak nélkül: Abaújjvár (Pányok), Alpár (Boldogkőújfalú), Alsókéked (Felsőkéked), Alsóméra (Felsőméra), Alsószend (Felsőszend), [...] Bakta, Baskó, Báj, Rárca (Zsebes), Beret (Detek), Bogdány (Gabóc, Balogd, Alsó- és Felsőcsáj), Bőd, Buzita (Reste, Csány, Csécs (Pány), Csobád, Csobaj, Devecser (Forró), Encs, Fáj, Felsőcece (Alsócece), Felsődobsza (Kércs), Felsőfügöd, Felsőlánc (Alsólánc), Felsőnovaj (Alsónovaj), Idrány, Fony, Gagy (Csenyete), Gagybátor, Garadna (Vécse), Golop, Göncruszka, Györke (Regete, Ruzska, Ósva), Hernádbüd (Pere, Gibárt), Him (Perény), Ináncs, Kassa, Kér, Kiskinizs (Halmaj), Komjátí, Korlátfalva, Lenke, Léh (Berencs), Nagyida, Nagykinizs, Nádasd (Zsadány, Szkáros, Nádaska, Olcsvár, Ond, Péder (Zsarnó), Rásony (Sáp) [...] Szakály, Szántó, Szászfá (Pamlény), Szemere (Litka), Szentandrás, Szentjakab, Szepsi, Szerencs, Szeszta (Komoróc), Széplak, Szina (Kenyhec), Szinye (Alsó- és Felsőkemence), Tatakinizs, Tarcal, Tállya, Telkibánya, Tiszaladány, Tokaj, Tornyosnémeti (Migléc), Vajda, Vajkóc, (Királynépe, Haraszi), Vilmány, Vizsoly, Zsarnókő, Zsujta.

ismét sok kárt okoztak. 1663-ban a felső-magyarországi megyék Kassán gyűlést tartottak, melyen a török pusztítások ellen tekintélyes haderő felállítását szavazták meg, nemesi felkelést hirdettek (*Korponay J. 1866. I. 40-41*). A század utolsó évtizedeiben Thököly Imre kuruc seregei és a Habsburg király csapatai pusztították a vidék népét. A folytonos háborúskodás mellett még a járványok, mint az 1679-ben megjelent pestis, vitték el egyes falvak lakosait. Kassa 1650-1696 közötti veszteségeit érzékeltető adat, hogy 46 év alatt 226 házzal (családdal) – mintegy 40 %-kal -csökkent a város lakossága.¹⁰

Már BÉL Mátyás felteszi, hogy a Kassa-környéki magyarság a török, tatár betörések, lengyel pusztítások és a kuruc-labanc harcok következtében pusztult ki. Egész falvak álltak teljesen pusztán, lakatlanul. Például Széplakon, Zdobán, Felső-Olcsváron alig maradt ember, Felső-Hutka sokáig teljesen lakatlan volt. Az 1715. évi adóösszeírásban is látható, hogy a legtöbb Kassa-környéki faluban alig van 2-3 családnév, holott korábban 30-40 volt az általános.¹¹ Nem állapítható meg pontosan az ellenreformáció szerepe a református magyar lakosság elvándorlásában. Elterjedt nézet szerint Abaújból „sok református elvándorolt, midőn I. Lipót kormánya alatt üldözni kezdték őket. Az üres telkekre Sárosból és más vidékekről tótokat telepítettek a földbirtokosok, különösen a Kassa körül fekvő falvakba, melyek lassacskán úgyszólván teljesen eltótosodtak...” (*Borovszky S. – Sziklay J. 1896. 371*). Hozzájárult a magyarság fogyatkozásához a spontán jobbágyvándorlás is. Egyes szököttjobbágy-listákból megtudható a vándorlás iránya is. Abaúj megye már 1719-ben 1089 szökött jobbágyot írt össze. Közülük 39 Szepes, 36 Sáros, 24 Torna, 449 Borsod és 503 Zemplén megyében, e két utóbbinak a síksági részében ütötte fel a tanyáját. Láthatóan az Alföldre igyekezett a szökevények túlnyomó része (*Szabó I. 1941. 131*). Ez az elvándorlás az 1740-es évekig, a tervszerű telepítések megindulásáig, folyamatos maradt, még növekedett is.

Szlovák és ruszin beáramlás a 18. században. Római- és görög katolikus térfoglalás

A Felvidék „eltótosodásával” foglalkozó szerzők különösen nagy szerepet tulajdonítottak az ellenreformációnak és a reformátusok elűzésének számos konkrét esetét leírták. Tény, hogy az ellenreformáció a 17-18. század században Felső-Magyarország és Abaúj-Torna területén is jelentős eredményeket ért el. A jezsuiták irányításával folyó rekatolizációnak köszönhetően előbb a földbirtokos osztály, majd őket követve a jobbágyság többsége is visszatért a katolikus hitre

---

¹⁰ KERÉKES Gy. 1940. 40. A várost nyugtalanító kuruc, továbbá lengyel és tatár csapatokról, Caraffa eperjesi rémtetteiről lásd: KORPONAY J. 1868-71. I. 49-51, 53-54.

¹¹ KNIEZSA I. 1941. 54-55. BÉL M. hivatkozott műve, a *Notitia comitatus Abaujvariensis* az 1730-as években íródott. Itt érdemes megjegyezni, hogy az adóösszeírás nem terjedt ki a magyar nemességre.

(Kőrösy J. 1898.; Hunyadi L. 1998. 138). Helyenként erőszakos térítésre is sor került, mint arra a Tornáról 1671-ben elűzött és Ájban, meg Szádelőn otthont találó református magyarok esete emlékeztet bennünket.¹² Kassa vidékén és a Kassa-Szomolnoki hegyvidéken élő szlovákság szinte teljes egészében katolikus lett. Ezzel szemben a megmaradt magyar nyelvszigetek többsége a református vallást követte (pl. Magyarböd, Györke, Felsőcsáj, Nagyszalánc). A Bódva felső völgyében, Jászó és Szepesi vidékén a magyar falvak zöme római katolikus, ott mégis viszonylag éles a nyelvhatár. Ugyanis az érintkezés nem katolikus szlováksággal történt, hanem a szepes-gölnici medence németiségével és annak déli településeivel, mint Stósz és a két Mecenzéf.¹³ A római katolikus népesség abaúj-tornai gyarapodása indokolta 1804-ben a kassai püspökség és egyházmegye felállítását. Az 1776-ban felállított rozsnói és a szepesi püspökséggel, meg a szintén 1804-ben létesült szatmári püspökséggel a kassai egyházmegye együtt vált az újonnan felállított egri érseki tartomány részévé (Hunyadi L. 1998. 139).

Abaúj felekezeti és etnikai térszerkezetének 17-18. századi változásában szerepet kapott a görög katolikus valláson levő ruszinok megjelenése is. A legkorábbi ruszin telepeket a 15. században még vlach jogon telepítették a régi Torna és Abaúj erdős peremére. Áj-Falucska és Jászó-Mindszent rutén pásztorai azonban a 18. századra szlovákká és római katolikussá váltak. Új ruszin telepítések kezdődtek a Cserehát elnéptelenedett helyein a török és kuruc háborúkat követően. Borsod északi szélén 1697-ben jelentek meg az első ruszin telepek. Viszlóra és Rakacára Lengyelországból hívták be őket; gróf Keglevich Ádám földesúr jóvoltából két év adómentességben is részesültek (Borovszky S. 1909. 358). Abaújban a 17. század végén, Filkeháza mellett, csak a regéci és a boldogkőváraljai uradalomban telepítettek le ruszin jobbágyokat. BÉL Mátyás nyomán BIDERMANN is felteszi, hogy Abaúj egyéb területeire csak a Rákóczi-szabadságharc elbukása után kerültek rutén jobbágyok. Betelepítésük első nagy hulláma 1730 táján zajlott le, akkor ülték meg Mikóháza, Kelecsény, Kány, Perecse, Gadna, Gagyapáti, Felsőgagy, Abaújszolnok és Kéty (ma Baktakék) községet teljes egészében, továbbá Fóny, Arka és (Füzér)Radvány községet részben. Tornahorvátiba és Barakonyba is 1730 után telepítettek kárpátukrán jobbágyokat.¹⁴

¹² A helyi néphagyományban élénken él Herkó páter emlékezete, aki valóságos személy, a türelmetlen rekatolizálás elhíresült és idővel gyermekijesztővé vált alakja volt. BOROVSKY S. – SZIKLAY J. 1896. 360. Herkó páter személyéről, erőszakos templomfoglalásairól bővebben: MAGYAR Z. 2010. 639-644.

¹³ Az abaúji felekezeti határokról: BALOGH P. 1902. 517-524.

¹⁴ BIDERMANN, H. I. 1867. II. 70.; PALÁDI-KOVÁCS A. 1973. 336. Az 1715. évi adóösszeírás még pusztának tünteti fel Büttöst, Alsó-Gagyot, Felső-Gagyot, Felső-Regmecet, s állítólag Filkeházát is. BOROVSKY S. – SZIKLAY J. 1896. 515-516.

Mint ismeretes a görögkeleti kárpátukrán papság egyik fele (Ung, Zemplén, Sáros, Szepes, Szabolcs) 1646-ban elfogadta az uniót, azaz csatlakozott a római egyházhoz, elfogadott bizonyos változtatásokat a liturgiában. Innen számítják a görög katolikus vallás létrejöttét. A munkácsi püspökséget 1771-ben kanonizálta XIV. Kelemen pápa, majd e nagy terjedelmű egyházmegyéből 1820-ban kihásított területen felállították az eperjesi görög katolikus egyházmegyét. Ez utóbbi joghatósága alá rendelték Sáros, Szepes, Gömör, Borsod, Abaúj és Zemplén görög katolikus papságát és híveiket. Az unió, a katolizálás a ruszinok mellett, magyar és szlovák ajkú papok közreműködésével történt. A 18. században a magyar és a megmagyarosodott görög katolikus hívek száma olyan rohamosan nőtt, hogy 1804-ben már magyarra is lefordították a szláv misét, s a magyar többségű gyülekezetek lelkészeinek többsége magyarul misézett (*Paládi-Kovács A. 1973. 356. Bővebben: Hodinka A. 1909., Bonkáló S. é.n.*).

A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása Abaúj-Torna megye három esperességében 19 602 hívet talált. Legtöbbet a csereháti esperességben (8.883), aztán a kassai esperességben (6.559 lélek), kevesebbet az (abaúj)szántóiban (4.160 fő). Abaúj-Torna megye 145.125 fős összlakosságának 13,41 %-át képezték akkoriban a görög katolikusok és 11.874 fővel 8,18 %-át a ruszinok.¹⁵ Hasonló lélekszámokat találunk FÉNYES Elek műveiben az 1840-es évekre vonatkozóan. 1842-ben megjelent „statisztikája” szerint Abaújnak akkoriban 15.121 ruszin és 19.100 görög katolikus lakosa volt. 1847-ben megjelent műve Abaújban 15.121 ruszint és 18.025 görög katolikust említ.¹⁶ Ezen népesség településeinek helyét mutatja az 1851-ben kiadott „geographiai szótár”-ának alapján készült vázlat (*I. térkép*). A bécsi adminisztráció 1850-51. évi magyarországi népszámlálási kérdőíve a lakosok etnikai hovatarozását is tartalmazta. BIDERMANN (*1862. I. 3.*) ennek alapján közli az abaúji ukránok számát járasonként. Adatai szerint a szalánci járásban 2917, a forróiban 3387, a szépsi járásban 2355, a tornaiban 971, a nagyidaiban 217, a megyében összesen 9847 ruszin lakos élt. FÉNYES Elek művei még a ruszinok számának növekedését, az 1850-51-es népszámlálás pedig már a ruszinság számának csökkenését tanúsítja a megyében. Igaz az 1857. évi osztrák népszámlálás már 13.000 ruszint talált a megyében (*Bidermann, H. I. 1862. I. 2.*).

A csökkenés és az ingadozás oka elsősorban a nyelvi és kulturális asszimilációban keresendő. Abaújban, miként a munkácsi egyházmegye kebelében általában, már 1806. tájkán is jelentékeny számban éltek olyan

¹⁵ UDVARI I. 1990. 14, 79, 86-87, 255. A pontos forrásközlés szerzője táblázatokba rendezi anyagát, a táblázat alapján térképet is mellékel és tételesen felsorolja Abaúj-Torna görög katolikus parochiáit, megnevezi parókusait. Településenként megadja a hívek számát és a prédikáció nyelvhasználatát is. Feltűnő a csereháti esperesség lelkészeinek magyar neve (pl. Kis Mihály, Balás Pál, Mérái János) és a prédikáció ruszin nyelvhasználatára (pl. Felsővadász, Felsőgadna, Garadna).

¹⁶ FÉNYES E. 1842. 47-48.; FÉNYES E. 1847. 25, 37. Lásd még: PALÁDI-KOVÁCS A. 1973. 341-344.

kétnyelvű hívek, akiknek csak egyik beszélt vagy értett nyelve volt a ruszin. Közülük az egyházmegye területén legszámosabban voltak a ruszin-magyar kétnyelvűek, szignifikánsan kisebb volt a ruszin-szlovák kétnyelvűek száma (*Udvari I. 1990. 14*). Abaújban a szlovák környezetben élő, szlovákokkal érintkező, keveredő ruszinok két-három nemzedék alatt a szlovák nyelvre váltottak, a magyar környezetben élők pedig fokozatosan elmagyarosodtak. Például Tornyosnémeti, Hernádvece, Homrogd, Monaj, Szikszó, Abaújkér, Tállya ruténjei az 1840-es évekig megmagyarosodtak, ezért róluk már nem szólnak a korabeli források, de görög katolikus lakosságuk számottevő maradt (*Bidermann, H. I. 1867. II. 70.; Paládi-Kovács A, 1973. 336*).

Nyelvhasználat és felekezetek a 19. században

Az etnikai viszonyok átalakulása a 18-19. század folyamán Abaújt különösen érzékenyen érintette. 1796 és 1880 között Abaújban 22 magyar település váltott szlovákra, valamennyi megye közül a legtöbb, a magyar-szlovák nyelvhatár mentén (*Kocsis K. 1998. 129*). 1880-ban az első magyar népszámlálás már ott is számos községben talált szlovák többséget, ahol az 1773. évi *Lexicon locorum* is magyar többséget mutatott ki. Ilyenek pl. Széplak, Alsómislye, Ósva, Nádasd, Felsőolcsvár, Balogd, Hernádgönyű, Regeteruszka, Zsebes, Buzafalva, Koksóbaksa, Hernádtihany. Ez a 12 falu elszlovákosodott, de legalább is szlovák többségűvé vált. KNEIÉZSA (1941. 55-56.) úgy találta, hogy a nyelv váltás akkor még felszínes volt, amit az is bizonyít, hogy a későbbi magyar népszámlálások számos faluban (pl. Garbócbogdány, Eszkáros, Gönyű, Regeteruszka, Zsebes, Alsócsáj) újra magyar többséget mutattak ki. A Hernád-völgyben más változások is megfigyelhetők 1851 és 1900 között. Kassa vidékén a római katolikus magyar Zsádyt és Csádyt a szlovákok szállták meg túlsúllyal. Három ruszin falu (Hernádszölled, Bölzse és Bocsárd) a közelben szintén elszlovákosodott. Ezzel szemben a szlovák Fancsal és Forró, továbbá Alsókéked erősen magyarosodott. A ruszin Mogyoróska és Baskó 1900-ig megmagyarosodott, viszont északon a német Ránkfüred, a magyar Alsócsáj és Alsóhutka, a ruszin Zdoba, Kelecsény-Borda, Filkeháza, Kalsa és Ujváros szlovákra váltott (*Balogh P. 1902. 524, 527*).

A szlovák-magyar nyelvhatár már a 18. század végéig délre tolódott a középkor végének vonalához képest, mintegy 10-20, egyes tájakon 30-40 km mélységben. A szlovák etnikai határ dél felé tolódása Pozsony és Nyitra megye mellett, főként Abaúj és Zemplén megye területén volt szembeötlő (*Kőrösy J. 1898.; Szabó 1941. 136-137*). A mai Szlovákia területén a szlovákság részaránya 1840-1850 között, egyetlen évtized alatt 59,5 %-ról 61,9 %-ra nőtt. A görög katolikus vallású ruszin lakosság elszlovákosodása az 1840-1880 közötti években különösen felgyorsult. Lélekszáma a mai Szlovákia térségében 203 ezerről 80 ezerre, aránya 8,3 %-ról 3,3 %-ra csökkent (*Kocsis K. 1998. 128-129*).

Abaúj-Torna megye területén a kassai járásban, miként a megye egész északi sávjában másutt is, a 19. században már kisebbségbe jutott a magyarság. Az 1890-es években Kassa járásában csupán Nagyida volt túlnyomóan magyar, többségben voltak a magyar nyelvű lakosok Szinán, Kenyhecen, Miglécen, Csányon, de a többi községben már kisebbségbe kerültek. Kisidától kezdve a járás és a megye északi határvonaláig éppen csak a magyarság kis töredékei fordultak elő. A millenniumi megyemonográfia 17 Kassa-vidéki „eltótosodott falu” magyar családneveinek hosszú listáját tette közzé, községenként sorolva a neveket. Megjegyezte, hogy az „eltótosodott lakosok, akik mindinkább tudatára jutnak magyar mivoltuknak, nem is állanak ellen a magyarosító törekvéseknek.”¹⁷

Abaúj-Torna megyében 1880 és 1910 között 16 községben „változott át a tót többség magyar többséggé a nyelvhatáron” (Kovács A. 1938. 570). KOVÁCS Alajos megvizsgálta és kördiagrammos térképvázlatokon is bemutatta 16 Kassa-vidéki és 12 közép-zempléni falu etnikai váltásait az 1720-1930 közötti két évszázad folyamán. Rámutatott, hogy a Kassától délre fekvő falvak népe eredetileg tisztán vagy túlnyomóan magyar nyelvű volt és csak a 18-19. század folyamán „totosodott el.” Megtartotta magyar nyelvismeretét is, de mind gyakrabban használta a szlovákot, valójában a kétnyelvűség tartós állapotába került. Megemlíti, hogy a magyarság a Kassa-vidéki és egyéb nyereségekkel szemben az 1880-1910 közötti időben is jelentős veszteségeket szenvedett el. Abaújban, Zemplénben néhány község éppen akkor vált szlovák többségűvé, ami nem lett volna lehetséges céltudatos, erőszakos magyarosítás esetén.¹⁸ Az 1900. évi magyar népszámlálás adatait értékelő BALOGH Pál (1902. 524.) megállapította, hogy „Kassa magyar nyelv sziget a tótság közepett...” Úgy találja, hogy a magyar-szlovák nyelvhatár Kassától jó messzire, délre, a magyar Szina, Kenyhec, Alsó-Kéked és a szlovák Enyicke, Bocsárd, Szakály, Bölzse, Gönyű, Nádasd és Felső-Kéked faluk között húzódik. Kassa városában akkor a szlovák már erősebb minoritást képviselt, mint a német. A város környékén levő falvokról megjegyzi, hogy nőnek és magyarosodnak és a magyar kisebbség az említett nyelvhatártól fel Sáros megye határig 21 szlovák faluban 20-40 %-os részesedéssel jelen van.

Abaúj északkeleti részén, a Nagy Milic által is kijelölt vízválasztónál, a magyar Pusztafalu és Füzér, meg a szlovák Szalánchuta és Hollóháza között húzódott a nyelvhatár. BALOGH a nyelvhatártól északra hat magyar szigetet sorol

¹⁷ BOROVSZKY S. – SZIKLAY J. 1896. 372-373. A kassai sonkát készítő Kassa-Újfaluból pl. az alábbi családneveket közlik: Pápai, Lengyel, Gazdag, Radácsi, Orosz, Nagy, Rimai, Bálint, Balázs, Hadnagy, Csontos, Pásztor, Béres. A Sárosból átszatolt Hernádtihanyból említett nevek: Forrai, Eperjesi, Lengyel, Nagy, Bodnár, Katona, Fogmeg, Béres, Búza, Szabó, Varga, Halász.

¹⁸ KOVÁCS A. 1938. 571-573. Térképsorozata jól láttatja, hogyan szlovákosodtak el a Kassa-viéki magyar falvak 1720-tól 1880-ig, majd hogyan magyarosodtak vissza 1910-ig, s végül hogyan váltak ismét szlovák többségűvé a csehszlovák uralom alatt. Az 1880-1910 között magyarból szlovákká vált abaúj-zempléni falvak: Alsóhutka, Balogd, Lasztóc, Lakárd.

fel: Nagyszalánc a Ronyva-völgyben, Garbócbogdány, Felsőcsáj, Györke, Petőszinye és Magyarböd az Ósva völgyében. Megállapítja, hogy a térség (fűzéri járás) 31 magyar helysége közül 17 római, 2 görög katolikus, 12 református, az ötven szlovák helység közül 39 római, 3 görög katolikus, 7 evangélikus és 1 református többségű. Ehhez hozzáteszi, hogy „az eltótosodott orosz faluk ketteje az orosz vallást is letette, s Vajkóc tót faluban a kálvinista többség egy része eltótosodott magyarokból áll” (*Balogh P., 1902. I. 526-527*). Ebből a felsorolásból láthatóan a magyar települések között is több volt a katolikus, mint a református, a szlovák falvakban a katolikus túlsúly mellett az evangélikusok jelenléte és a kálvinista Vajkóc esete érdemel figyelmet. Szlovák reformátusok az abaúji esperesség területén más településeken is éltek már a 18. században. Számukra adtak ki az 1750-es években öt istentiszteleti könyvet szlovák nyelven a debreceni nyomdában. A 19-20. századi református szlovák gyülekezetek híveinek egy része nyilvánvalóan elszlovákosodott magyarok leszármazottja, másik része azonban a korábbi századokban református hitre tért szlovákok utóda (*Kónya A. – Kónya P. 2013. 118-119. és térképmellékletei*). A szlovák reformátusok számát az 1850-1950 közötti száz esztendőben igen jelentősen megnövelte a magyar-szlovák nyelvhatártól északra fekvő református vallású magyar nyelvszigetek elszlovákosodása, nyelvi asszimilációja, az 1920-tól állami szinten jelentkező erőszakos szlovákosító politika (*Arany A. L. 1941.; Barna G. 1997. 280-283.; Magyar Z. 2011. 108, 113-114*).

Abaúj-Torna településeinek, lakosságának nemzetiségi és hitfelekezeti megoszlása 1860 tájékán a következő számadatokkal írható le. Települései között volt egy szabad királyi város (Kassa), három bányá- és nyolc mezőváros, valamint 231 falu. Azaz, a puszták nélkül 243 község tartozott a megyéhez, melynek népességét akkor 153 776 főben adták meg. A Kassával együtt vett vármegye lakosságának nagyobb felét a magyar anyanyelvűek tették ki (78.192 fő), jelentékeny számban voltak a „szláv” néven megadott szlovákok és ruszinok (47.857 fő), jóval kevesebben a Kassán és a bányavárosokban élő németek (10.948). Számottevő volt már a zsidó hiten élők száma (12.822 fő) és a cigányságé is (3950 fő).¹⁹

A 19. század végi népszámlálások nemzetiségi és vallásfelekezeti adatait már a millenniumi monográfia is értékelte. Abaúj-Torna vármegyének 1890-ben – Kassa nélkül számolva – 151.000 lakosa volt. Az előző évtizedben már megindult kivándorlás főként a német iparosságot (Stósz, Alsó- és Felső-Mecenzéf) és a szlovák földműves réteget tizedelte meg. A monográfia szerzői főként a kivándorlással magyarították, hogy a magyarság az általános fogyatkozással szemben némi szaporodást mutatott fel 1880 óta.²⁰ A megye Kassa nélkül vett

¹⁹ KORPONAY János 1866. I. 274. A megye népei közül a zsidóság és a cigányság telephelyeire jellemző leginkább a földrajzi szóródás, a diaszpóra jelleg.

²⁰ BOROVSZKY S. – SZIKLAY J. 1896. 370. A magyarok 1880-hoz képest 1890-ben 2.520 fővel voltak többen, a németek 1.827 fővel, a szlovákok 3.828 fővel kevesebben.

lakosságának felekezeti megoszlását a következő szám adatok érzékeltetik: római katolikus 82.738, görög katolikus 15.615, református 38. 812, evangélikus 4.531, zsidó 9.244 lélek. A római- és a görög katolikusok mintegy kétharmada magyar nemzetiségű volt, a reformátusok - alig 2 % kivételével – mind magyarok. Ellenben az evangélikusok nagyobb része szlovák ember volt (*Borovszky S. – Sziklay J. 1896. 370*). A Kassa nélkül vett megye vidéki zsidóságának többsége (7.889 fő) 1890-ben már a magyart jelölte meg anyanyelvének, jóval kevesebb volt közöttük a német (1.138) és a szlovák anyanyelvű (208) ember.

Kassa nemzetiségi és felekezeti összetételének története külön tanulmányt igényelne. Előbb már említettük, hogy 1650 tájékán a város lakosságának kb. 80-85 %-a magyarnak vehető (*Kerekes Gy. 1940. 49-57*). Az 1720. évi adóösszeírás szerint neve alapján a város 272 adófizető polgárából 194 volt magyar, 53 német és 25 szlovák. E szerint a polgárok bő kétharmada volt magyar. Az 1830-as években a 12.672 főnyi népességből magyar 5.314, mintegy 6.000 német, 1.155 szlovák és 200 ruszin. FÉNYES Elek geographiai szótára 1851-ben az akkor befejeződött osztrák népszámlálásra hivatkozva írja, hogy „Népessége a legújabb katonai összeírás szerint 13.034 lélek, kik közt 4.738 tót, 2.904 magyar, 2.592 német ajkú, 729 izraelita, 113 orosz, 100 cigány, 2.838 pedig részint belföldi és külföldi **idegen**.” (*Fényes E. 1851. II. 183-184*). Az „idegenek” nagy számára nem utalva jelenti ki KOVÁCS Alajos (1938. 574.), hogy ezt az osztrák népszámlálást nem tekinthetjük irányadónak, mert érdekében állt, hogy a magyarok számát leszorítsa, de még így sem tudott abszolút szlovák többséget kimutatni. 1880-ban az első magyar népszámlálás egyenlő arányban találta a magyar és a szlovák lakosságot 40-40 %-kal. A két nyelv elterjedtségét a városban az a két szám mutatja, amely szerint 1910-ben - anyanyelvre való tekintet nélkül – a magyar nyelvet a lakosság 90 %-a, a szlovákot pedig csak 50 %-a beszélte. Kassa régebbi nemzetiségi jellegéről megállapítható, hogy az a magyar és a német között váltakozott, és a németet csak a 19. század derekán váltotta fel a szlovák. A város jellegét 1919 után a cseh statisztika mesterkedései változtatták meg részint papíron (pl. a zsidóság leválasztása a magyar nyelvű közösségről), részint ténylegesen is, csehek tömeges betelepítésével.²¹

Kassa és vidékének etnikai térszerkezete a 20. században - az 1938-1944 közötti évektől eltekintve - folyamatosan a magyarság kárára változott. Kassa 1900. évi 64,8 %-os magyar többsége 1991-ig 4,3 %-ra zuhant. Miközben a város népességszáma, az erőltetett iparosításnak is köszönhetően, ötszörösére nőtt, a magyarok száma 21.071-ről 10.128-ra esett vissza. Történt ez annak ellenére, hogy a terjeszkedő város több magyar falut magához csatolt és a környékéről sokan költöztek be falai közé. Nyugatról kelet felé haladva a nyelvhatár Debrőd, Szepsi, Komoróc érintésével Alsó- és Felsőláncnál hirtelen a trianoni magyar

²¹ KOVÁCS A. 1938. 574-575. A cseh invázió méreteit jelzi, hogy 1930-ban már több mint 11.000 cseh volt Kassán.

határra hanyatlik és ezzel a magyar helységek láncolata nagy területen megszakad. 1990-re a Hernád völgyének határon túli szakaszán már egyetlen magyar többségű község sem maradt.²²

Irodalom

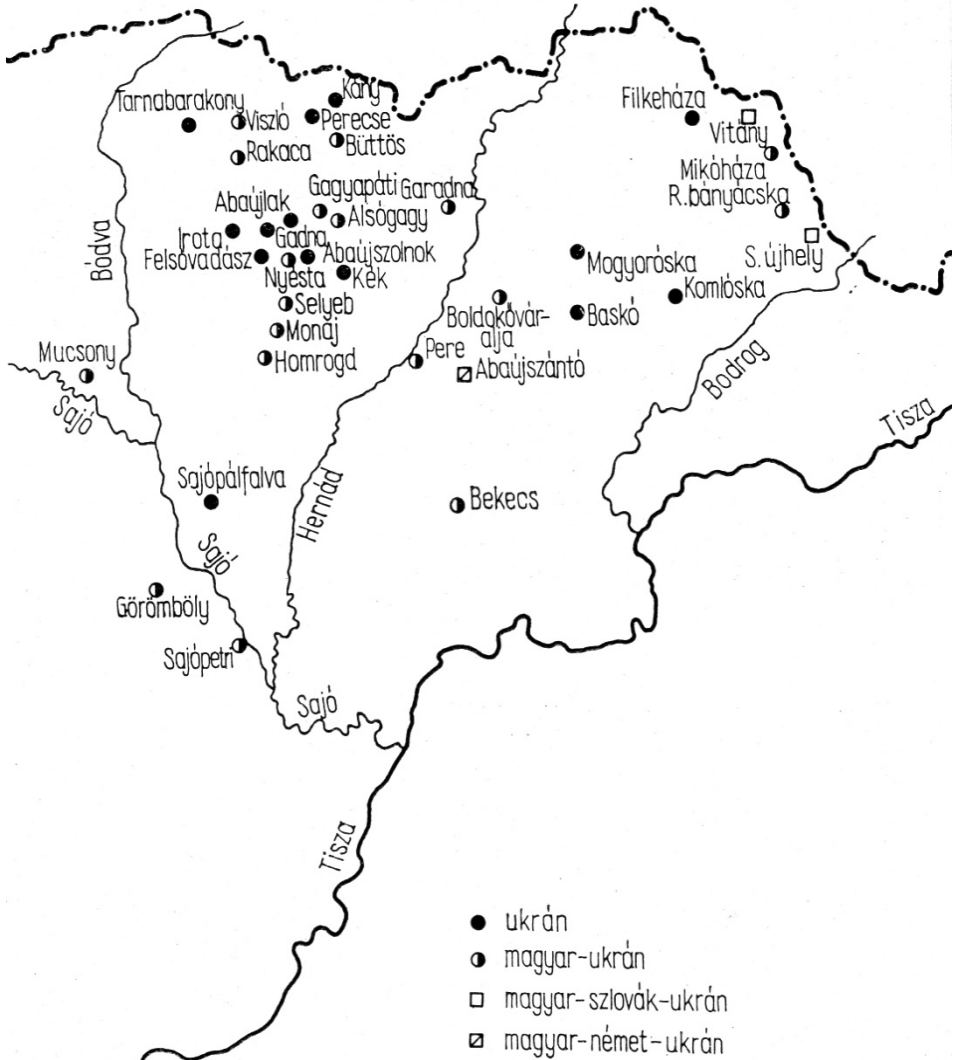
- ARANY A. L. (1941): A szlovákiai magyarság néprajza. Bratislava – Kassa.
- BALOGH P. (1902): A népfajok Magyarországon, I-II. Budapest.
- BARNA G. (1997): Vallás és identitás. Szlovák reformátusok. In: S. LACKOVTS E. (szerk.): Népi vallásosság a Kárpát-medencében, II. Veszprém – Budapest, pp. 278-291.
- BIDERMANN, H. I. (1862, 1867): Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte, I-II. Innsbruck.
- BONKÁLÓ S. (é.n.): A rutének (ruszinok). Budapest.
- BOROVSKY S. (1909): Borsod vármegye története, I. Budapest.
- BOROVSKY S. - SZIKLAY J. (szerk.) (1896): Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest.
- CZOERNIG, K. F. (1855): Ethnographische Karte der oesterreichischen Monarchie. Wien.
- DÁVID Z. (1994): A magyar-szlovák nyelvhatár változásai. Dimenziók II. 1. pp. 34-39. Miskolc.
- DIENES D. (szerk.) (2001): Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek, 16-17. század. Budapest (Osiris Kiadó).
- ESZE T. (1958) A magyarországi református ekléziák és prédikátorok első hivatalos összeírása, 1725-1729. Egyháztörténet I.
- FÉNYES E. (1836-1840) Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. Pesten.
- FÉNYES E. (1842-1843): Magyarország statisztikája, I-III. Pest.
- FÉNYES E. (1847): Magyarország leírása. Pesten.
- FÉNYES E. (1851): Magyarország geographiai szótára, I-IV. Pesten.
- GYÖFFY Gy. (1987): Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, I. (Harmadik kiadás). Budapest, p. 910. (Akadémiai Kiadó).
- HODINKA A. (1909): A munkácsi görög katolikus püspökség története. Budapest.
- HUNYADI L. (1998): A Felvidék történeti vallásföldrajza. In: FRISNYÁK S. (szerk.): A Felvidék történeti földrajza. Nyíregyháza, pp. 133-144.
- KEREKES Gy. (1940): Polgári társadalmunk a XVII. században. Kassa.
- KNEZSA I. (1941): Adalékok a magyar-szlovák nyelvhatár történetéhez. Budapest, p. 64. (Athenaeum Kiadó).
- KOCSIS K. (1998): Az etnikai térszerkezet változásai a mai Szlovákia területén (1920 előtt). In: FRISNYÁK S. (szerk.): A Felvidék történeti földrajza, Nyíregyháza, pp. 115-132.

---

²² DÁVID Z. 1994. 38. A történeti demográfus szerző szerint „Csécs, Nagyida, Him, Perény, Kassától délre pedig Abaújszina, Kenyhec, Miglécnémeti, Hernádcányi, Hernádszánya, Garbócbogdány, Felsőcsáj, Abaújrákos, Nagyszalánc, Beszter, Györke, Magyarböd és több más falu teljesen elszlovákosodott. Egy részükben még a reformátusok vannak többségben, de szertartásaikon már a szlovák nyelvet használják.” Kassa és vidékének 20. századi etnikai és felekezeti viszonyairól hasonló képet fest: BARNA G. 1997. 278-191.

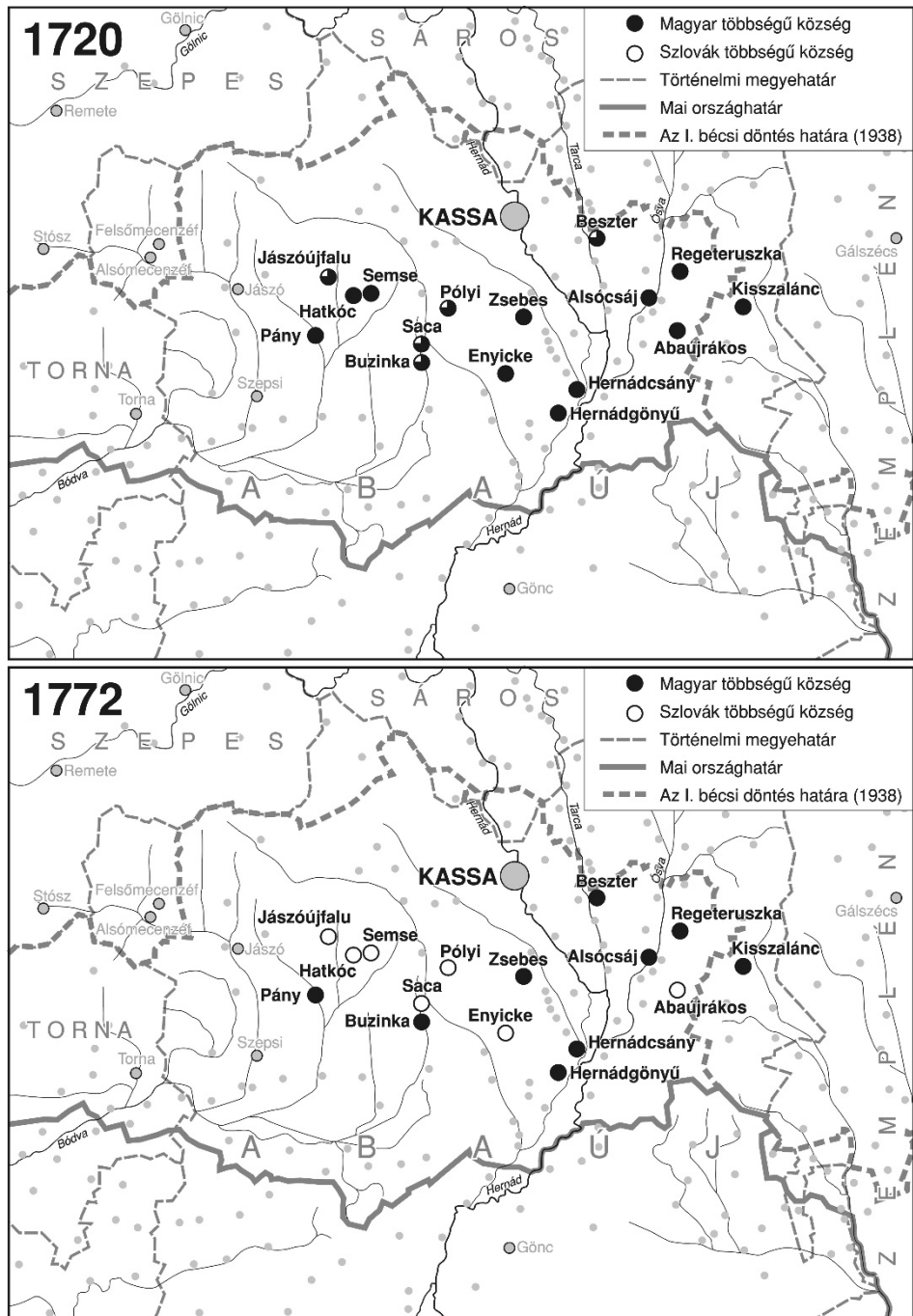
- KOCSIS K. – TÁTRAI P. (szerk.): A Kárpát – Pannon térség változó etnikai arculata. Budapest (MTA CSFK Földrajztudományi Intézet).
- KÓNYA A. – KÓNYA P. (2013): Szlovák reformátusok a XVI-XVIII. században. Sárospatak p. 193. (Hernád Kiadó).
- KORPONAY J. (1866-1878): Abaújvármegye monográfiája, 1-2. Kassa.
- KOVÁCS Alajos (1938): A magyar-tót nyelvhatár változásai az utolsó két évszázadban. Századok LXXII. pp. 561-575.
- KOVACSICS J. (szerk.) (1957): A történeti statisztika forrásai. Budapest.
- KÖRÖSY J. (1898): A Felvidék eltótosodása. Budapest, Kny. o. 56. (Grill Könyvkereskedés)
- KRISTÓ Gy. (1988): A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest, p. 643. (Magvető Kiadó).
- MAGYAR Z. (2010): A vallásküzdelmek emléke a felföldi magyar folklórban. In: BALI J. – BÁTI A. – KISS R. (szerk.): *Inde aurum, inde vinum, inde salutem*. Paládi-Kovács Attila 70. születésnapjára. Budapest, pp. 639-648. (ELTE BTK Néprajzi Tanszék – MTA Néprajzi Kutatóintézet).
- MAGYAR Z. (2011): A magyar népi kultúra régiói, 2. Felföld, Erdély, Moldva. Budapest, p. 421. (Mérték Kiadó).
- PALÁDI-KOVÁCS A. (1973): Ukrán szórványok a 18-19. században a mai Magyarország északkeleti részén. In: Népi kultúra – népi társadalom VII. 327-367. Budapest (Akadémiai Kiadó).
- PALÁDI-KOVÁCS A. (1984): Kárpátukrán telepek Észak-Magyarországon. In: KUNT E.-SZABADFALVI J. – VIGA GY. (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. A Herman Ottó Múzeum Kiadványai, XV. Miskolc, pp. 129-134.
- PETROV, A. (1924): *Národopisná mapa Uher podle úředního lexiconu osad z roku 1773*. Praha.
- PODHRADSKY Gy. (1922): A Felföld nemzetiségi viszonyai. Föld és Ember II. 8-15.
- SZABÓ I. (1941): A magyarság életrajza. Budapest, 9. 276. (Magyar Történelmi Társulat).
- UDVARI I. (1990): A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsképeinek 1806. évi összeírása. Nyíregyháza, p. 189. (Vasvári Pál Társaság Füzetei 3. sz.).
- UDVARI I. (1992): Ruszinok a XVIII. században. Nyíregyháza, p. 357. (vasvári Pál Társaság Füzetei 9. sz.).
- ZOVÁNYI J. (1977): A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig. Budapest (Akadémiai Kiadó).

Melléklet

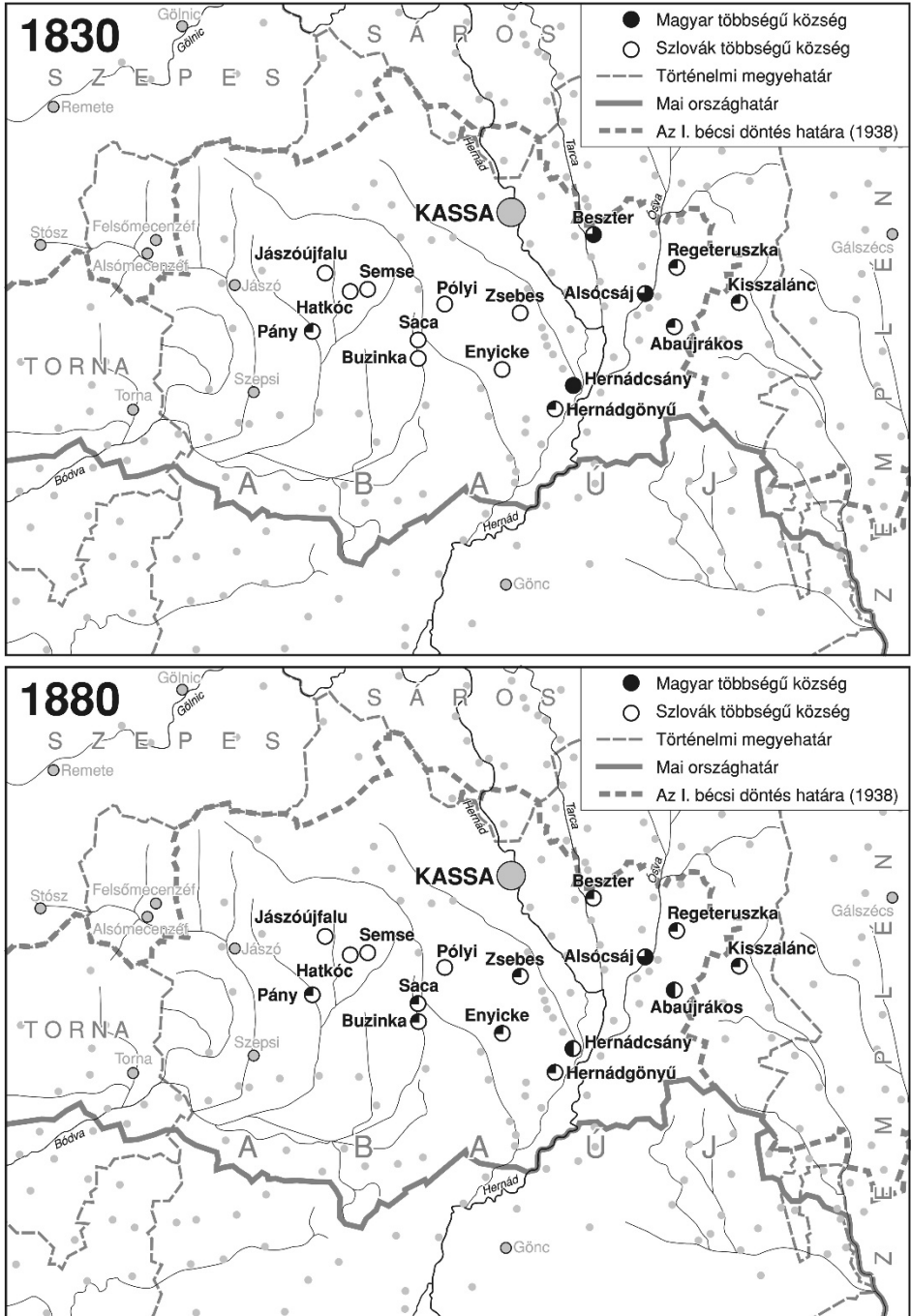

1. ábra. Ruszin népességű községek Abaúj-Torna déli felén és peremén 1851-ben (Paládi-Kovács A, 1973. nyomán).

Abaúj felekezeti és etnikai térszerkezetének változásai (16- 20. század eleje)

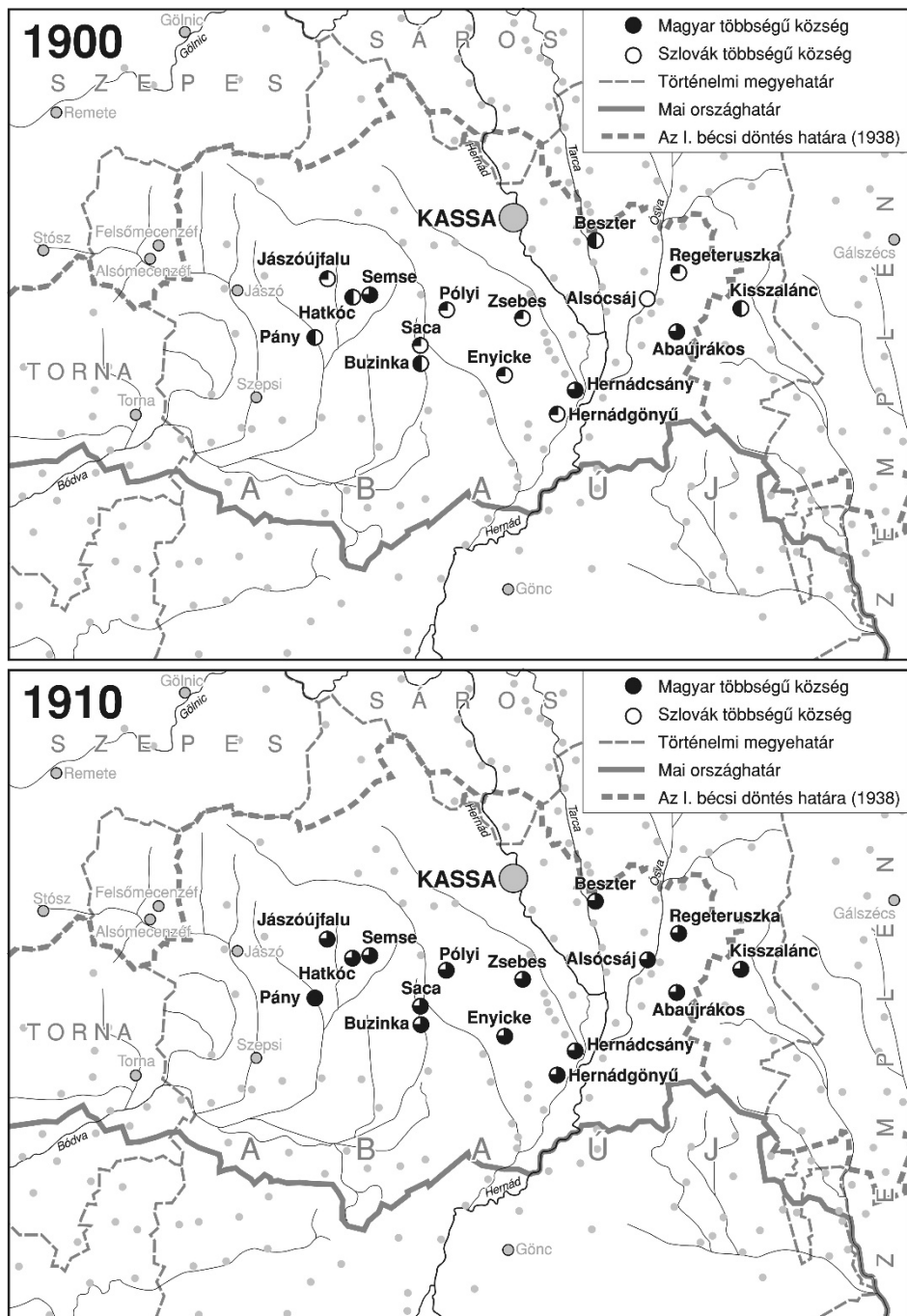
2. ábra. Kassa-vidéki községek nemzetiségi jellege 1720-ban és 1772-ben (Kovács A. 1938. nyomán).

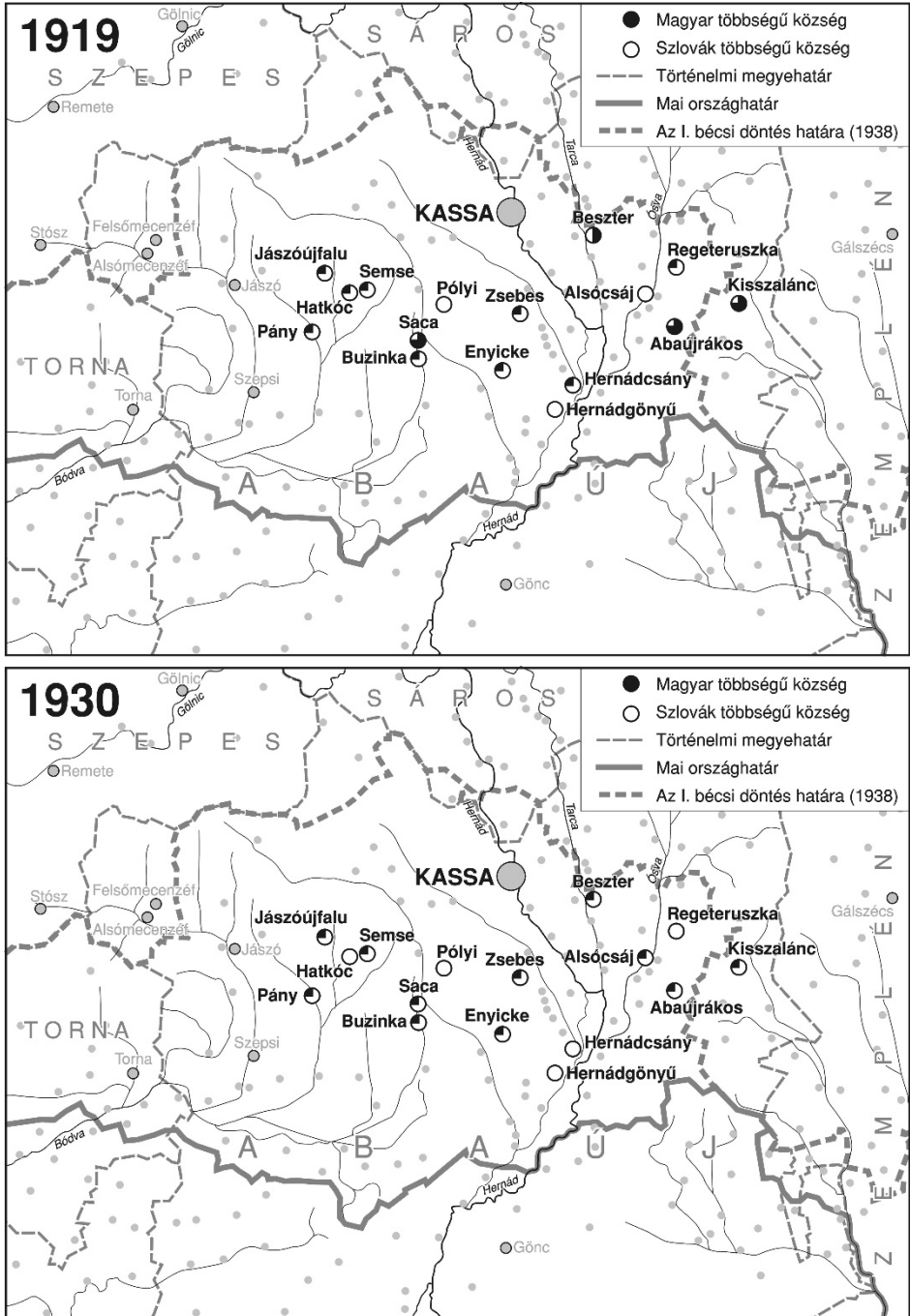
3. ábra. Kassa-vidéki községek nemzetiségi jellege 1830-ban és 1880-ban (Kovács A. 1938. nyomán).

Abaúj felekezeti és etnikai térszerkezetének változásai (16- 20. század eleje)

4. ábra. Kassa-vidéki községek nemzetiségi jellege 1900-ban és 1910-ben (Kovács A. 1938. nyomán).

5. ábra. Kassa-vidéki községek nemzetiségi jellege 1919-ben és 1930-ban (Kovács A. 1938.nyomán). Az eredeti ábrákat átszerkesztette: Paládi-Kovács Attila és Nagy Béla.